

*PRACOWNIA
ARCHITEKTONICZNO – KONSERWATORSKA
Maria Filipowicz*

KRAKÓW - DĘBNIKI

*ul. M. Konopnickiej, ul. Monte Cassino, ul. J. Bułhaka
> Centrum Kongresowe <
(wykopy sondażowe)*

*Sprawozdanie z badań archeologicznych prowadzonych w 2008 roku
na terenie planowanej budowy
krakowskiego Centrum Kongresowego przy Rondzie Grunwaldzkim*

>Prawa autorskie zastrzeżone<

Autorzy badań i opracowania:

.....
(mgr Emil Zaitz)

.....
(mgr Michał Zaitz)

Kraków, lipiec – wrzesień 2008

Emil Zaitz, Michał Zaitz

***Sprawozdanie z sondażowych badań archeologicznych
prowadzonych w 2008 roku na terenie planowanej budowy
krakowskiego Centrum Kongresowego w rejonie Ronda Grunwaldzkiego.***

Planowane obiekty krakowskiego Centrum Kongresowego zostaną zlokalizowane na terenie prawobrzeżnego Krakowa, po południowo-zachodniej stronie Ronda Grunwaldzkiego (zob. **ryc. 1 – 4; fot. 1, 2**). Zabudowania Centrum znajdują się po obu stronach niewielkiego odcinka dawnej ul. Barskiej, pomiędzy ul. Marii Konopnickiej, ul. Jana Bułhaka i ul. Monte Cassino, na północ od dawnego dworca autobusowego PKS (dzisiejszej pętli autobusowej Miejskiego Przedsiębiorstwa Komunikacyjnego). Tereny te położone były na polach uprawnych, łąkach lub pastwiskach znajdujących się na pograniczu dawnych Dębnik i Ludwinowa, dwu niewielkich osad wiejskich rozlokowanych na przedpolu średniowiecznego Krakowa (zob. **ryc. 5**). Zabudowania obu z nich znajdowały się poza terenem planowanej inwestycji. Badania i analizy urbanistyczne historyków sugerują, iż średniowieczna osada Dębniki położona była w rejonie obecnej ul. Zagrody, zaś zabudowania Ludwinowa rozciągały się wzdłuż dolnego odcinka rzeki Wilgi¹.

Rejon obecnego Ronda Grunwaldzkiego nie został zajęty przez zabudowę mieszkalną i gospodarczą także w czasach nowożytnych. Przypuszczalnie lokalizacja nad brzegiem Wisły, na przedpolu późnośredniowiecznego Krakowa i Kazimierza (por. **fot. 1, 2**) spowodowała, iż mogły się tu pojawiać tylko pojedyncze zabudowania związane z rybołówstwem oraz z innymi zajęciami uprawianymi przez ludzi (piaskarze, flisacy i inni przewoźnicy) powiązanych z funkcjonowaniem rzeki (por. **ryc. 1, 5**). Warto wspomnieć, że obecna ul. J. Dietla uformowana została na zasypnym korycie tzw. Starej Wisły, natomiast pod dzisiejszym Mostem Grunwaldzkim znajdowała się w średniowieczu i w czasach nowożytnych niewielka wyspa “tatarska”, która zapewne ułatwiała przeprawę na Dębniki i Ludwinów z rejonu lokacyjnego miasta Kazimierz oraz z dawnego przedmieścia Stradom. Prawdopodobnie z tego powodu w bezpośrednim jej sąsiedztwie znajdowało się kilka traktów komunikacyjnych prowadzących z Kazimierza przez Bramę Skawińską oraz z Krakowa przez Bramę Grodzką w kierunku Tyńca, Skawiny i Myślenic, a następnie dalej w kierunku południowym i zachodnim (na Śląsk, do Węgier, na Morawy). Szlaki te krzyżowały się z lokalnymi drogami biegnącymi wzdłuż Wisły i łączącymi niewielkie osady położone na jej prawym brzegu².

Taki stan zadokumentowano także na planach Krakowa z połowy XIX stulecia obejmujących prawobrzeżną, podgórską część miasta³. Na mapie z 1847 roku (zob. **ryc. 5**) zaznaczono tu niewielkie skupiska domów reprezentujących przypuszczalnie gospodarstwa jednodworcze lub niewielkie zabudowania dworskie. Po połowie XIX wieku przez teren Dębnik i Ludwinowa poprowadzona została obwodowa linia kolejowa z Krakowa do Wieliczki (**ryc. 6**).

¹ Por.: Encyklopedia Krakowa, Warszawa - Kraków 2000, s. 148 - 149, 564.

² Zob.: B. Krasnowolski, Lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze Ziemi Krakowskiej w XIII i XIV wieku, część II: Katalog lokacyjnych układów urbanistycznych, Kraków 2004, mapa II; K. Radwański, Kraków przedlokacyjny - rozwój przestrzenny, Kraków 1975, s. 274 - 277.

³ Zob.: Atlas Historyczny Miast Polskich - Kraków, t. V (Małopolska), zeszyt 1 (Kraków) pod red. Z. Nogi, Kraków 2007, I.1.-I.35.

W interesującym nas rejonie został wówczas zlokalizowany niewielki dworzec kolejowy, zaś po obu jego stronach zbudowano drogi dojazdowe o nawierzchniach prawdopodobnie utwardzonych kamieniami. Pod koniec XIX stulecia po likwidacji tej linii kolejowej w jej miejscu powstała ulica, której w 1911 roku nadano nazwę ul. M. Konopnickiej, natomiast po uregulowaniu jednej z dawnych dróg dojazdowych do fortyfikacji budowanych na południowym przedpolu miasta w latach 1849-1855 wykonano ul. Barską (por. **ryc. 7**). Nazwę tą Rada Miejska nadała jej w 1912 roku⁴. Z kolei po zasypaniu koryta Starej Wisły i zbudowaniu w tym miejscu nowej ulicy (obecnej ul. J. Dietla) przypuszczalnie planowano także budowę mostu drogowego, który połączyłby nową arterię miejską z prawobrzeżnym Krakowem (por. **ryc. 8**). Od realizacji tych zamierzeń odstąpiono wówczas m.in. z powodu istnienia nowej linii kolejowej po wschodniej stronie miasta, przez teren przedmieścia Wesoła oraz przez wieś Grzegórzki i wschodnie obrzeża Stradomia oraz Kazimierza. Połączyła ona krakowski dworzec kolejowy z głównymi ośrodkami przemysłowymi rozwijającymi się po wschodniej stronie Krakowa oraz w południowo-wschodniej i południowej części ówczesnego Podgórze.

Wspomniany most na przedłużeniu ul. J. Dietla powstał dopiero na początku lat 70-tych XX wieku. Jego budowę połączono z wykonaniem na pograniczu Dębnik i Ludwinów nowego węzła komunikacyjnego. Oba nowe obiekty określone zostały mianem Mostu i Ronda Grunwaldzkiego. Ich powstanie było połączone z przesunięciem osi ul. M. Konopnickiej, likwidacją niewielkiego odcinka ul. Barskiej po południowej stronie Ronda, oraz wytyczeniem dwu nowych ulic – obecnej ul. Monte Cassino i ul. J. Bułhaka. W końcowym etapie robót uporządkowano też nabrzeże wzdłuż prawego brzegu Wisły tworząc bulwary określane dziś mianem Bulwaru Wołyńskiego i Podolskiego. W trakcie robót ziemnych towarzyszących w 1970 roku budowie przyczółka mostowego na zachodnim brzegu Wisły natrafiono na rozległą osadę średniowieczną, która funkcjonowała nieprzerwanie (?) w okresie od VIII do XIV stulecia (zob. **ryc. 2, fot. 2**). Powiązane z nią obiekty i nawarstwienia kulturowe odkrywane były najliczniej na niskiej terasie nadzalewowej, bezpośrednio nad obecnym brzegiem rzeki.

W trakcie badań ratowniczych wykonywanych w 1970 i 1971 roku przez zespół kierowany przez prof. Andrzeja Żakiego, prof. Helenę Zoll-Adamikową oraz Mieczysława Frasia odkryto szereg obiektów i niezwykle interesujących zabytków (m.in. broń, narzędzia pracy, ozdoby, żużel i inne odpadki poprodukcyjne), które wykonane były z kości, gliny, kamienia, żelaza, miedzi oraz z innych metali kolorowych i stopów (por. **ryc. 2; stanowisko Kraków Dębniki**)⁵. W trakcie późniejszych badań ratowniczych oraz nadzorów archeologicznych (prowadzonych m.in. przez archeologów z Muzeum Archeologicznego w Krakowie)⁶ ustalono, iż stanowisko to ciągnie się pod bulwarami niemal od Centrum Sztuki i Kultury Japońskiej „Mangha” na północy, do obrzeży dawnego stadionu piłkarskiego KS Garbarnia na południu. Od wschodu opierało się ono o prawy brzeg Wisły, natomiast jego zachodniej krawędzi nie uchwycono. Znaczna część stanowiska została prawdopodobnie zniszczona podczas budowy dróg i linii kolejowej w XIX i XX wieku (późniejszej ul. M. Konopnickiej i ul. Barskiej), a następnie ich kilkakrotnej przebudowy. Definitywnie znajdujące się tu obiekty i nawarstwienia kulturowe zniszczono zapewne podczas budowy tunelu pod Rondem Grunwaldzkim oraz w

⁴ Por.: E. Supranowicz, *Nazwy ulic Krakowa*, Kraków 1995, s. 22, 77.

⁵ Zob.: M. Fraś, *Wczesnośredniowieczna osada w Krakowie na Dębnikach*, Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych Oddziału PAN w Krakowie, t. 16, Kraków 1973, s. 1 – 3; por. też: Karta Ewidencji Stanowiska Archeologicznego, Kraków – Dębniaki, stan. 1, nr 101 na obszarze 102-56; dokumentacja w archiwum Działu Krakowa Przedlokacyjnego Muzeum Archeologicznego w Krakowie opracowana przez E. Zaitz w 1996 roku.

⁶ E. Zaitz, *Kraków - Ludwinów, ul. M. Konopnickiej*, Informator Archeologiczny. Badania 1980, Warszawa 1981, s. 152 - 153.

trakcie formowania i umacniania nasypów pod szeroką arterię komunikacyjną zwaną dziś ul. Monte Cassino.

Obecność wczesnośredniowiecznej osady z VIII – XII stulecia, prawdopodobnie funkcjonującej w tym miejscu nieprzerwanie przez okres co najmniej 300-350 lat (w czasach pogańskich i po przyjęciu chrześcijaństwa w X wieku), zrodziło pytanie o cmentarze i miejsca pochówków jej mieszkańców. Taką nekropolą wykorzystywaną przez mieszkańców „Dębnik” wkrótce po przyjęciu chrześcijaństwa i zmianie ciepłopalnego obrządku grzebalnego na inhumację niespalonych zmarłych, mogło być cmentarzysko z XI – XIII wieku, które odkryto w 1966 roku na niezbyt odległym Zakrzówku, u stóp Góry Twardowskiego⁷. W latach 1966 – 1974 odkryto tam i przebadano ponad 100 grobów, które zarówno chronologią, jak też wyposażeniem zmarłych nawiązywały do osady oraz do zabytków odkrywanych na Dębnikach.

Niezależnie od istnienia tego obiektu Mieczysław Fraś prowadził nadal własne poszukiwania cmentarzyska w najbliższym sąsiedztwie osady na Dębnikach. Od „starszych” mieszkańców Ludwinowa i Dębnik uzyskał wówczas informację, że podczas budowy kanalizacji natrafiono na kości ludzkie w okolicy kapliczki zlokalizowanej u zbiegu obecnej ul. Bułhaka i ul. Twardowskiego (zob. **fot. 3, 4**). Wiadomości tych nigdy nie udało się zweryfikować. Podczas intensywnych poszukiwań znaleziono w rejonie kapliczki monetę miedzianą z XIX stulecia, natomiast na kości ludzkie i wczesnośredniowieczne zabytki archeologiczne nie udało się natrafić⁸.

Niewątpliwie elementem współgrającym z tą informacją i bardzo interesującym jest fakt, że – jak określiła ją Genowefa Zań-Ograbek – była to kapliczka słupowa nawiązująca do typu „*latarni zmarłych*” (zwana też *Stupem Dębnickim*)⁹. Analiza wykonana przez autorkę wspomnianego wyżej opracowania wskazywała, iż wzniesiono ją z cegły pochodzącej najwcześniej z przełomu XVII i XVIII wieku. Miała się pierwotnie znajdować na cmentarzu cholerycznym położonym przy trakcie drożnym prowadzącym z Kazimierza do klasztoru OO. Benedyktynów w Tyńcu. Natomiast wbrew sugestiom G. Zań-Ograbek już w 1970 roku kapliczka zlokalizowana była w miejscu, w którym znajduje się do dziś. Z tego powodu dolna partia jej cokołu została częściowo obsypana ziemią wykorzystaną w latach 70-tych XX wieku do niwelacji terenu po południowej stronie Ronda Grunwaldzkiego i ul. Monte Cassino oraz po wschodniej stronie ul. J. Bułhaka.

W ostatnim ćwierćwieczu minionego stulecia teren usytuowany po południowej stronie Ronda Grunwaldzkiego i ul. Monte Cassino, pomiędzy ul. M. Konopnickiej a ul. J. Bułhaka był wykorzystywany do celów rozrywkowych. Tu zazwyczaj lokalizowany był objazdowy ogród zoologiczny, „wesołe miasteczko” z różnorodnymi karuzelami i urządzeniami do zabaw, tu ustawiane były namioty i arena cyrków wędrownych, a także inne instalacje związane z funkcjonowaniem „krakowskiego parku rozrywki”. Z tego powodu całą powierzchnię placu

⁷ W. Morawski, E. Zaitz, Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Krakowie na Zakrzówku, *Materiały Archeologiczne* t. 17 (1977), s. 53 – 169; E. Zaitz, Kraków u progu drugiego tysiąclecia, *Dzieje Podkarpacia* t. V (Początki Chrześcijaństwa w Małopolsce), Krosno 2001, s. 109 – 160; tenże, Osadnictwo wczesnośredniowieczne na terenie Krakowa (*Settlement colonization on the area of Krakow in the early middle ages*) (w:) Kraków w chrześcijańskiej Europie X - XIII w. Katalog wystawy, Kraków 2006, s. 220 - 272.

⁸ Por.: Karta Ewidencji Stanowiska Archeologicznego, Kraków – Dębniki, stan. 2, nr 102 na obszarze 102-56; karta w archiwum Działu Krakowa Przedlokacyjnego Muzeum Archeologicznego w Krakowie opracowana w 1996 roku przez E. Zaitza

⁹ Zob.: Karta obiektu zabytkowego, kapliczka z ronda Grunwaldzkiego, oprac. Genowefa Zań – Grabek w 2000 roku Karta w archiwum Wydziału Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Departament Ochrony Zabytków Urzędu Miasta Krakowa (tam zestawiona także literatura dotycząca kapliczki).

wielokrotnie niwelowano, nadsypywano i utwardzano gruzem, żwirem oraz drobnym tłuczniem kamiennym dla uzyskania bezpiecznego i odpowiednio ustabilizowanego podłoża pod widownię oraz urządzenia rozrywkowe, namioty cyrkowe, arenę lub scenę koncertową. Cyrk wędrowny pojawił się tu także w czasie tegorocznych badań sondażowych dość skutecznie dezorganizując prace badawcze.

Planowana w tym miejscu budowa krakowskiego Centrum Kongresowego poprzedzona została kwerendą archeologiczną i historyczną, która wskazywała, że na obszarze położonym między ul. M. Konopnickiej a ul. J. Bułhaka mogą znajdować się wspomniane wcześniej pozostałości średniowiecznej osady, nekropola z czasów chrześcijańskich oraz inne obiekty archeologiczne lub architektoniczne towarzyszące często osadnictwu z czasów historycznych. Weryfikację tych ustaleń przeprowadzono za pośrednictwem badań archeologicznych w 39 wąskoprzestrzennych wykopach sondażowych o wymiarach około 100 x 200 cm (zob. **ryc. 2, 9 - 47; wykopy W1 - W39**) oraz nadzoru archeologicznego, którym objęto 25 odwiertów geologicznych (por. **ryc. 3, 48**). Sondy geotechniczne były zazwyczaj poprzedzone tzw. wąskimi „odkopami” mającymi na celu zlokalizowanie urządzeń podziemnej infrastruktury (kable, sieć wodociągowa i gazownicza, kanalizacja) sprzed budowy Ronda Grunwaldzkiego. Zadaniem powyższych prac archeologicznych było rozpoznanie nawarstwień zalegających pod obecną nawierzchnią terenu, uchwycenie reliktywów wczesno- i późnośredniowiecznego oraz pradziejowego osadnictwa, uchwycenie i zadokumentowanie śladów domniemanej nekropoli ze średniowiecza (?), a także stwierdzenie obecności zabytków ruchomych powiązanych z osadnictwem sprzed XIX stulecia.

W trakcie powyższych badań niemal we wszystkich sondach archeologicznych i „odkopach” geotechnicznych osiągnięto utwór calcowy. Była nim żółta oraz żółtobrazowawa, dość mocno spiaszczona glina (zob. **ryc. 9 - 24, 26, 28 - 34, 36, 39 - 48; callec; fot. 5 - 12, 15, 16, 18, 20, 25, 26, 29, 30, 34, 36, 44, 46**). Lokalnie jego miejsce zajmował szary utwór ilasty (por. **ryc. 21, 22, 35; warstwa If**) o charakterystycznym zgniłym zapachu stęchlizny. Przepuszczalnie taki utwór „ilasty” mógł powstać na skutek przenikania do podłoża zabrudzonej wody opadowej lub zastoiskowej z lokalnych cieków lub zbiorników (kałuż) wodnych, ewentualnie z wody ściekowej płynącej w otwartych rowach kanalizacyjnych lub wypływającej z nieszczelnych kolektorów. Woda taka mogła spowodować zabrudzenie, a w konsekwencji wtórne przebarwienie i zmianę struktury partii stropowej żółtej gliny calcowej. Wstawki takiego utworu zaobserwowano w wykopach W6, W7 i W9, a więc w środkowej partii badanego terenu (por. **ryc. 4**). Utworów calcowych nie osiągnięto tylko w wykopach W16, W20, W23 i W24, na dnie których pojawił się stary kolektor ściekowy lub inne instalacje kanalizacyjne. Strop gliny calcowej w zachodniej partii badanego terenu pojawiał się już na głębokości około 70 - 90 cm (zob. **ryc. 10, 11, 13 - 17; W2, W3, W5, W35, W38, W39**) natomiast w części środkowej i wschodniej od głębokości poniżej 100 cm.

W miejscach nie zakłóconych przez różnorodne przekopy z czasów współczesnych (głównie wykopy instalacyjne) na stropie calca rejestrowano **warstwę humusową** o szarym i szarobrunatnym zabarwieniu (zob. **ryc. 11, 13, 23, 28, 30, 32 - 34, 40, 45, 46, 48; warstwa II; fot. 25, 26, 29 - 31**). Utwór ten pełnił rolę poziomego użytkowego (o nieutwardzonej nawierzchni) na terenach położonych po zachodniej stronie ul. M. Konopnickiej i po obu stronach dawnej ul. Barskiej. Jej miąższość była znacznie zróżnicowana, ale zazwyczaj nie przekraczała 20 - 25 cm i tylko niekiedy dochodziła do 35 cm (por. **ryc. 48, fot. 31**). Tworzył ją dość mocno spiaszczony utwór gliniasty zawierający niewielkie ilości szczątków próchnicznych oraz drobne kamienie wapienne, żwir, okruchy cegieł (i zapewne dachówek ceramicznych), ułamki naczyń szklanych

(głównie z butelek), glinianych, fajansowych i porcelanowych (odpryski z filiżanek i spodków ?), a sporadycznie także potłuczone szkło okienne, ułamki kości zwierzęcych, drobinę węgla drzewnego oraz bryłki węgla kamiennego, okruchy betonu i zaprawy cementowej, resztki popiołu piecowego oraz przepalonego koks i węgla kamiennego. Materiały te jednoznacznie wskazywały, iż warstwa II funkcjonowała w XX stuleciu i trafiały do niej różnorodne odpadki charakterystyczne dla drugiej połowy minionego wieku. Może to oznaczać, iż rzeczywiście pełniła rolę nawierzchni terenu położonego po zachodniej stronie ul. M. Konopnickiej do lat 70-tych, czyli do czasu budowy Mostu Grunwaldzkiego i powiązanej z nim węzła komunikacyjnego. W wykopie W35 w spągu omawianej warstwy humusowej rozpoznano nieckowate zagłębienie wypełnione pojedynczymi kamieniami wapiennymi i szarym piaskiem przemieszanym z gliną calcową (zob. **ryc. 17; warstwa IIa**). Było to prawdopodobnie zasypisko wykopu instalacyjnego (energetycznego ?), który był zlokalizowany zasadniczo poza obrysem sondy. Nie zawierał on żadnych materiałów archeologicznych, które pozwoliłyby na określenie czasu powstania i przeznaczenia tego wkopu.

W wielu miejscach omawianej warstwy humusowej nie rejestrowano. W oparciu o sytuację stratygraficzną ustalono, że albo zniszczyły ją wspomniane wcześniej przekopy instalacyjne, albo też została zlikwidowana podczas różnorodnych prac niwelacyjnych. W takich miejscach bezpośrednio nad calcem lub na resztkach zniwelowanej warstwy humusowej znajdowały się:

- **warstwa drobnego tłucznia** wapiennego, przemieszanego z szarym piaskiem i rozłasnianym wapieniem (zob.: **fot. 13 – 18, 42, 44; ryc. 10, 11, 14, 20, 24, 26, 29, 31, 39, 41, 42, 45 – 47; warstwa Id**). Stanowił on nawierzchnię drogi, ewentualnie placu, który funkcjonował w sąsiedztwie linii kolejowej w XIX stuleciu lub tworzył poziom użytkowy na lokalnych ulicach w drugiej połowie XIX i w XX wieku. Warstwa ta była bardzo mocno zwarta i zbita, a w północno-zachodniej badanego terenu pojawiło się w niej nieckowate zagłębienie wyznaczające prawdopodobnie przebieg rowu odwadniającego powierzchnię terenu (zob. **ryc. 10; warstwa Id**). Na stropie najstarszej nawierzchni tłuczniowej odkrywano cienkie warstewki szarego lub szarobrunatnego piasku oraz kolejne poziomy utwardzone tłuczniem i pojedynczymi większymi kamieniami wapiennymi lub brukowcami (zob. **ryc. 14, 41, warstwa Ib, Id; ryc. 46, warstwa Ic, Id; fot. 15, 16, 18**). Lokalnie obserwowano tu także cienkie warstewki szarozółtej gliny (por. **ryc. 47; warstwa If**). Bliższe datowanie nawierzchni uformowanych z tłucznia wapiennego nie jest możliwe. Zalegały one – jak już wspomniano – na calcu lub dawnej warstwie humusowej, a lokalnie pod nimi pojawiała się cienka warstwa o charakterze niwelacyjnym uformowana z żółtego lub szarozółtego piasku, zawierającego drobne grudki wapiennej zaprawy murarskiej, okruchy cegieł i żwir (por. **ryc. 42, warstwa Ib; ryc. 45, warstwa Ic; ryc. 47, warstwa Ih**). Brak zabytków archeologicznych uniemożliwia określenie chronologii poszczególnych poziomów, natomiast pozycja stratygraficzna jednoznacznie wskazuje, że chodzi tu o nawierzchnie funkcjonujące na Dębnikach w ostatnich dwu stuleciach;
- resztki **bruków kamiennych** wykonanych z mniej lub bardziej regularnych kostek wapiennych, porfirowych i granitowych (por. **fot. 39, 40**), które ułożone były na podsypce piasku lub na warstwie zaprawy cementowej (zob. **ryc. 16; warstwa Ie**). Zalegały one na nawierzchni tłuczniowej lub były kontynuacją takiego poziomu użytkowego (zob. **ryc. 41; warstwa Id, bruk**). Zdarzały się również sytuacje odwrotne, kiedy bruk z drobnej kostki nakryty był warstwą tłucznia zawierającego pojedyncze brukowce i duże bryły wapienia (por. **ryc. 43; warstwa Id, Ie**);

- **nasypy uformowane ze zniszczonych nawierzchni brukowych** (zob. **ryc. 42; warstwa Ih**). We wschodniej partii badanego terenu obserwowano warstwy szarobrunatnego utworu piaszczystego przemieszanego z drobnym gruzem i pokruszoną zaprawą wapienną. W jego obrębie zarejestrowano dość liczne kostki granitowe, wapienne, porfirowe i dolomitowe, które pochodziły ze zniszczonych nawierzchni ulicy. Z nienaruszonego poziomu użytkowego zachowała się prawdopodobnie tylko podsypka szarozółtego piasku, zaś sam bruk uległ rozbiórce (por. **ryc. 42, 41; warstwa Ib, Ih**);
- resztki **nawierzchni z asfaltu i betonu** (zob. **ryc. 45; asfalt; fot. 24 – 26, 29, 30**). W niektórych partiach badanego terenu odkryto zwartą wylewkę asfaltu lub asfaltobetonu, która zalegała bezpośrednio na starszej nawierzchni brukowej lub tłuczniowej, a niekiedy także na odpowiednio utwardzonych późniejszych nasypach niwelacyjnych pochodzących z drugiej połowy XX wieku (por. **ryc. 32; beton**). Zwartą wylewkę asfaltową pojawiała się sporadycznie także na stropie calca (zob. **ryc. 44; asfalt**), stanowiąc zapewne ślad bliżej nieokreślonych prac związanych z budownictwem drogowym lub z instalacjami kanalizacyjnymi;
- **zasypiska wkopów o nieznanym przeznaczeniu** zapewne z XIX, ale głównie z XX wieku. W niektórych sondach geotechnicznych pojawiały się nawarstwienia o charakterze nasypowym uformowane z zabrudzonego piasku o żółtobrązowym zabarwieniu (zob. **ryc. 9, 12, 26, 43, 44; warstwa Ib**), z szarobrunatnego utworu piaszczystego przemieszanego z drobnym gruzem ceglany i pokruszoną zaprawą murarską, a także z brunatnym utworem gliniastym (por. **ryc. 9, 12, 26, 34 – 36, 43 – 45; warstwa Ic**). Rejestrowano je głównie w stropie calca, pod nawarstwieniami niwelacyjnymi i nasypowymi z lat 70-tych XX wieku (zob. **ryc. 9, ; warstwa Ia**). Niekiedy w ich obrębie pojawiał się żwir, grudki przepalanej gliny (polepy), grudki wapiennej i cementowej zaprawy murarskiej oraz potłuczone szkło okienne i butelkowe. Ich układ stratygraficzny sugerował, że omawiane warstwy mogą być częścią zróżnicowanego zasypiska bliżej nieokreślonych przekopów związanych z funkcjonowaniem placu po obu stronach ul. Barskiej przed modernizacją skrzyżowania i budową Mostu Grunwaldzkiego.

Cała powierzchnia terenu zlokalizowanego pomiędzy ul. Monte Cassino, ul. M. Konopnickiej i ul. J. Bułhaka została po zbudowaniu Mostu Grunwaldzkiego i przebudowaniu skrzyżowania w latach 70-tych ubiegłego wieku przykryta nasypami o charakterze niwelacyjnym (por. **fot. 13 – 17, 20, 22, 24 – 31, 34 – 36, 38, 42, 44, 46; ryc. 9 – 48; warstwa Ia**). Były to utwory bardzo mocno zbite i wielokrotnie zagęszczane (żwirem, piaskiem i drobnym tłuczniem) w związku z przygotowywaniem terenu na potrzeby wesołego miasteczka i cyrku. Ich głównym składnikiem był przemieszany utwór piaszczysty o szarobrunatnym i brunatnym zabarwieniu. W jego obrębie pojawiały się wstawki rzeczno-piasku, soczewki szarej i żółtoszarej gliny, pokruszona zaprawa wapienna i cementowa, okruchy cegieł (głównie maszynowych), soczewy szarego popiołu piecowego oraz warstewki żużla (hutniczego ?). Odzwierciedlały one zarówno kolejne etapy nawożenia ziemi i różnorodnych odpadków budowlanych i przemysłowych, jak i miejsce pochodzenia materiału wykorzystanego do nadsypywania terenu po południowej stronie ul. Monte Cassino. W powyższych utworach znajdowały się różnorodne odpadki gospodarcze począwszy od potłuczonej porcelitowej, fajansowej i porcelanowej zastawy stołowej (i stołówkowej), poprzez rozbite naczynia szklane (głównie butelki, szklanki, spodki) i gliniane (doniczki, talerze), cementowe, kamionkowe i plastikowe rury kanalizacyjne, opakowania z tworzyw sztucznych (m.in. worki, folia, sztucce) oraz blachy (po konserwach), po fragmenty kabli energetycznych, drutów zbrojeniowych, gwoździ i okuć, aż do typowych sztuców z barów mlecznych, pogniecionych naczyń aluminiowych oraz żeliwnych (tzw. żeleźniaki) i żelaznych

ganków emaliowanych (zob. **fot. 32**). W nawarstwieniach tych znajdowały się także resztki odzieży (m.in. z hałatów, fartuchów, wacików; **fot. 46**), strzępy wykładzin dywanowych i ścinki linoleum, fragmenty płyt pilśniowych i tekturowych, ułamki desek oraz różnorodne brukowce kamienne (w tym porfirowe, granitowe, wapienne, dolomitowe) i betonowe elementy konstrukcji wchodzących w skład nawierzchni dróg lub chodników (m.in. cementowe płytki chodnikowe, trylinka, ułamki krawężników i belek). Miąższość warstwy Ia była dość zróżnicowana i wahała się od kilkudziesięciu centymetrów w partii południowej i zachodniej, do blisko 120 cm w północno-wschodniej części.

Z omawianą warstwą nasypową były związane przekopy instalacyjne, które pochodziły zarówno sprzed 1970 roku, jak i z okresu porządkowania terenu po budowie węzła drogowego na Rondzie Grunwaldzkim. Starsze przekopy kanalizacyjne, wodociągowe, gazownicze i energetyczne wykonywane były z nawarstwień i nawierzchni zalegających pod warstwą Ia (por. **ryc. 37; wykop kanalizacyjny**). Ze stropu tych samych nawarstwień wykonywano także przekopy młodsze, powstające prawdopodobnie tuż przez niwelacją terenu, natomiast najmłodsze z nich były kopane ze stropu omówionych wyżej nasypów niwelacyjnych uformowanych w latach 70-tych. W ich zasypisku znajdowały się przemieszane utwory piaszczyste i gliniaste z wstawkami gliny calcowej, piasku rzeczego i drobnego gruzu ceglanego oraz kamiennego, a także odpadków gospodarczych analogicznych jak w warstwie Ia (por. **ryc. 18, 25, 27, 31, 35, 38; wkop instalacyjny, wykop kanalizacyjny**). W zasypisku wykopu kanalizacyjnego zajmującego niemal całą powierzchnię sondy W24 (zob. **ryc. 4, 38**) pojawiły się drobne fragmenty naczyń glinianych o cechach charakterystycznych dla okresu pomiędzy XVI a XVIII wiekiem. Wydaje się, że zabytki te zostały przemieszczone wraz z ziemią przywiezioną (spoza Dębniek !?) do niwelacji terenu po zachodniej stronie ul. Barskiej.

Na stropie powyższych nawarstwień oraz na zasypisku wkopów instalacyjnych zalegał szarobrunatny i brunatny utwór piaszczysty z dość znaczną ilością próchnicy (zob. **ryc. 9 – 48; warstwa I**). Utwór ten pełnił rolę poziomego użytkowego terenów zlokalizowanych po południowej stronie ul. Monte Cassino i po zachodniej stronie ul. M. Konopnickiej. W jego obrębie, a także w partii stropowej zalegającej pod nim warstwy Ia, znajdowały się ogromne ilości drobnego tłucznia, żwiru oraz bardzo mocno pokruszonego gruzu ceglanego i kamiennego. Do głębokości około 40 – 50 cm był to utwór bardzo mocno zbity i sprasowany w związku z wielokrotnym utwardzaniem (walcowaniem) humusowej (ziemnej) nawierzchni terenu. Lokalnie widoczne były także ślady wtórnego wyrównywania powierzchni placu, być może w trakcie rozstawiania namiotów cyrkowych, ewentualnie urządzeń wesołego miasteczka. W takich miejscach starsza nawierzchnia „żwirowa” była nakryta kolejnym bardzo mocno ubitym i ustabilizowanym nasypem piaszczystym (por. **ryc. 15, 32, 37; warstwa I, Ia**). Niekiedy rozdzielały je wstawki piasku, gruzu, tłucznia lub wylewki zaprawy cementowej.

W rejonie **barokowej kapliczki słupowej** (latarni zmarłych) pochodzącej z przełomu XVII i XVIII wieku, ewentualnie z XVIII stulecia, wykonano kilka wykopów sondażowych, których celem było uchwycenie pozostałości domniemanej nekropoli (zob. **ryc. 4, 18, 19; fot. 5 - 12**). W sondach położonych po północnej i zachodniej stronie kapliczki nie zaobserwowano żadnych śladów nekropoli (por. **fot. 13 – 16**), natomiast po stronie wschodniej natrafiono na pozostałości co najmniej 3 pochówków. Znajdowały się one pod warstwą niwelacyjną z lat 70-tych XX wieku oraz pod przecinającym je zasypiskiem przekopu kanalizacyjnego i energetycznego. Wśród nich wyróżniono:

- **grób osobnika dorosłego** pochowanego prawdopodobnie w trumnie, z której do dziś zachowały się tylko ślady brunatno-brązowej próchnicy (**fot. 5, 6, 8**). Zmarły ułożony był na osi

E – W, w pozycji na wznak, z głową zwróconą ku zachodowi, z rękami zgiętymi w łokciach i z dłońmi złożonymi na miednicy. Przy zmarłym nie znaleziono ani części stroju, ani żadnego wyposażenia grobowego, ani też innych zabytków archeologicznych. Jego datowanie nie jest możliwe. Niewątpliwie był to intencjonalny pochówek pochodzący z czasów chrześcijańskich, a więc ze średniowiecza lub z czasów nowożytnych;

- **grób dziecka** ułożonego w podobnej pozycji, jak grób osobnika dorosłego. W trakcie badań rozpoznano tylko kości tułowia z mocno zniszczoną czaszką i stosunkowo dobrze zachowanymi żebrami i kośćmi torsu. Jego kończyny dolne znajdowały się pod wschodnią ścianą wykopu (**fol. 5 – 7**). Pochówek ten również nie zawierał żadnych zabytków archeologicznych;

- **resztki kolejnego szkieletu** należącego prawdopodobnie do osobnika dorosłego. W tym przypadku na dnie jamy grobowej zachowały się tylko pojedyncze kości miednicy (por. **fol. 11, 12**), natomiast czaszka, kości tułowia oraz kości długie kończyn dolnych i górnych zostały definitywnie zniszczone lub przemieszczone podczas budowy kanalizacji biegnącej wzdłuż południowej ściany wykopu W8.

Elementami pochodzącymi zapewne z tego samego zniszczonego grobu (lub z innych pochówków zniszczonych w tym rejonie) były pojedyncze ułamki kości ludzkich odkrywane w zasypisku wykopu kanalizacyjnego. Ani w warstwie niwelacyjnej, ani we wkopach instalacyjnych nie znaleziono żadnych materiałów, które należałoby uznać za dary grobowe, za części stroju, ewentualnie za pozostałości okuć trumien. Pomiędzy dwoma dość dobrze zachowanymi pochówkami natrafiono na **resztki pionowego pala** (belka krzyża ?), którego dolna partia była osadzona w czworobocznej jamie o boku około 50 cm (por. **ryc. 19, fol. 5, 9, 10**). Pal wykonany był z krawędziaka o bokach około 10 x 12 cm. Jego dolny koniec ustabilizowano w ziemi 2 lub 3 wieńcami kamieni wbitych w jamę. Z uwagi na lokalizację odkrytych szczątków drewna można przypuszczać, że znajdował się tu krzyż drewniany wyznaczający miejsce pochówku zmarłych i określający lokalizację tej nekropoli na terenie Dębnik. Przypuszczalnie dalsze badania archeologiczne i antropologiczne pozwolą wyjaśnić, czy chodzi tu o cmentarz „rodzinny” wykorzystywany przez niewielką grupę zamieszkującą w najbliższym sąsiedztwie „Ronda Grunwaldzkiego”, czy też o cmentarz choleryczny powiązany z bliżej nie określonym kataklizmem, który nawiedził mieszkańców Dębnik lub Ludwinowa w czasach historycznych.

Wnioski konserwatorskie.

Tegoroczne badania archeologiczne wykonane po południowo-zachodniej stronie Ronda Grunwaldzkiego nie doprowadziły do odkrycia relikwów osadnictwa pochodzącego z wczesnego lub późnego średniowiecza, ewentualnie śladów penetracji prawobrzeżnej części Dębnik w czasach prahistorycznych. Zabytków archeologicznych ze średniowiecza i z okresów pradziejowych nie znaleziono tu ani w nadcalcowej warstwie humusowej, ani też w przemieszanych nawarstwieniach wypełniających różnorodne przekopy instalacyjne i budowlane. Oznacza to, iż tereny położone po zachodniej stronie ul. M. Konopnickiej znajdowały się poza zasięgiem osady odkrytej w 1970 roku na terenie nadwiślańskich bulwarów, a więc poza zasięgiem stanowiska w Dębnikach. W związku z tym można przyjąć, że planowana inwestycja określana mianem krakowskiego Centrum Kongresowego może być realizowana pod następującymi warunkami:

- **przeprowadzenia systematycznych badań archeologicznych**, w trakcie których wyeksplorowana zostanie cała powierzchnia cmentarza położonego w sąsiedztwie kapliczki. W pierwszym etapie badaniami wykopaliskowymi należy objąć teren o powierzchni około 2 arów. Pracom tym powinny towarzyszyć specjalistyczne badania anatomo-patologiczne, które pozwolą

wyjaśnić zarówno przyczynę zgonów pochowanych tu zmarłych, jak też ich ewentualne związki rodzinne;

- **objęcia stałym nadzorem archeologicznym** wszystkich prac ziemnych i budowlanych wykonywanych na terenie Centrum, w tym także wszystkich przekopów instalacyjnych.

Podczas prowadzonych w 2008 roku archeologicznych badań sondażowych oraz wierceń (i odkopów) geologicznych nie natrafiono na pozostałości jakichkolwiek obiektów architektonicznych pochodzących sprzed XX wieku. Jedynymi tego rodzaju obiektami są bruki kamienne oraz tłuczniowe nawierzchnie dróg i placów istniejących na Dębnikach w drugiej połowie XIX oraz w XX wieku.

Na koniec warto wspomnieć, że szkielety odkryte przy kapliczce w sierpniu 2008 roku pozostawiono w ziemi do czasu objęcia tego terenu systematycznymi wykopaliskowymi. Tylko dzięki temu będzie w przyszłości możliwe uzyskanie pełnego obrazu tutejszej nekropoli i dokładne jej przebadanie pod względem archeologicznym i antropologicznym, a być może także uzyskanie materiałów pozwalających na bliższe datowanie pochówków.

.....
(mgr Emil Zaitz)

.....
(mgr Michał Zaitz)

Sprawozdanie z sondażowych badań archeologicznych prowadzonych w 2008 r. na terenie planowanej budowy Krakowskiego Centrum Kongresowego w rejonie Ronda Grunwaldzkiego w Krakowie.

Autorzy: Emil Zaitz, Michał Zaitz

Kraków; lipiec – wrzesień 2008 r.